

részben pedig a bibliához (Góliát) vagy a szentek legendáihoz kapcsolódó vallásos hagyományokra (Szent György és a sárkány) utaló relikviákként értelmezték.

A 17–18. századi Európában – elsősorban Johann Jakob Scheuchzer (1672–1733) svájci orvos, költő és természettudós írásai, versei révén – elterjedt az a Tertullianusra visszavezethető elmélet is, hogy az ősmaradványok az özönvíz idejéből származnak.³⁰ A teória hazai népszerűségére utal, hogy az előkerült csont- és fogmaradványokat Weidenfelder is inkább „viz özöni dolgok”-nak, mint „Orjások”, azaz óriások maradványainak véli. A Weidenfelder levelét közlő 18. század végi tudósító ugyanakkor – bár abban nem foglal egyértelműen állást, hogy létezhetek-e óriások – már így ír a „Hazánk Régiségei közé számlálatott” leletekről: „Az magam tapasztalása után bizonyosan írhatom, hogy a Harasztosi csontok nem Orjás csontok, hanem Elefánté...³¹ A fosszilis csontok, fogak gyűjtése mindenestre – mind Weidenfelder korában, mind a 18. század végén – az erdélyi régiségbúvárok körében – úgy tűnik – nagy népszerűségnek örvendett.³²

PAPP JÚLIA*

Régi hírlapok értékeiből... (Dayka Gábor és Bárány Péter elfeledett írásai.) Régi hírlapjaink, úgy látszik, még mindig sok felfedezésre érdemes értéket rejtenek magukban. Ha a szakirodalom egy-egy elejtett utalása alapján nyomozni kezdünk, vagy akár más kutatások közben figyelmesen lapozgatjuk a megsárgult újságdalakat, neves írók, költők elfeledett műveire bukkanhatunk. Így történt ez a *Magyar Mercurius* és a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* esetében is, amelyekben Dayka Gábor egy máig újra kiadatlan verse, illetve Bárány Péter egy rendkívül érdekes beszéde rejtőzött. (Földi János egy hosszabb verse és hírlapi tudósításai is megtalálhatóak a *Magyar Merkurban*, ezeket Borbély Szilárd, Földi költeményeinek kritikai sajtó alá rendezője fogja publikálni.)

I.

Dayka Gábor összes költeményei kritikai kiadásának munkálatai közben kezünkbe vettük Waldapfel József könyvét, amelyben a következő utalást találtuk: „Dayka Gábornak a növendékpapság magyar előadásán megjelent Wartensleben generálist ünneplő ódáját közli a Magyar Merkur”, majd nem sokkal később megismétli a közlést: „a pesti Magyar Merkurban a növendék-

³⁰ GÉCZY Barnabás: *Őslénytan*. Bp. 1989. 20.

³¹ ARANKA: *i. m.* 1796. 130. A tudósító által közölt részletes „elefánt-rekonstrukció” alapjául minden bizonnyal mamutok vagy őselefántok maradványai szolgáltak. Ezek a leírások egyébként – mint a paleontológia történetét kutatók hangsúlyozzák – a leletek gyűjtésének évezredes szokásával együtt a tudományos őslénytan kialakulásának előfeltételei, illetve a tudományág előtörténetének részei voltak. GÉCZY: *i. m.* 18–21.

³² A hagyomány továbbélését jelzi báró Nopcsa Ferenc paleontológus munkássága, aki az erdélyi ősgyík típusát a 20. század elején részben a szülei szentpéterfalvai birtokán talált koponya alapján határozta meg. LAMBRECHT: *i. m.* 168–196. A régészeti, művészeti és természeti ritkaságok iránti érdeklődés összekapcsolódására is utal ugyanakkor, hogy az erdélyi Nopcsák a 19. század elején lelkes gyűjtői – s ezzel sok esetben megmentői – voltak a környékükön talált antik feliratos köveknek. Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst 1823. 591., Tudományos Gyűjtemény 1824. X. kötet 31., MOMMSEN, Theodor: *Corpus Inscriptionum Latinarum*. Berlin, 1873. III. 1438, 1469, 1497, 1503. *Inscriptiones Daciae Romanae III/2*. Bukarest, 1980. 112, 314, 396.

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj és az OTKA (D 25048) támogatásával készült.

papság színelőadása alkalmából írt ódája jelent meg.¹ Korábban, más vonatkozásban említi, hogy a *Hadi és Más Nevezetes Történetek*ben tudósítás jelent meg erről az előadásról.² Szabó Miklós ugyancsak szól mind a tudósításról, mind Dayka verséről.³

Az előadott mű Simai Kristóf (1742–1833) vígjátéka, a *Mesterséges ravaszság* volt, amely először 1775-ben, Pesten jelent meg, s több előadást is megért a későbbiekben.⁴ A *Hadi és Más Nevezetes Történetek* említett helyén (1791., IV., 662.) a következőket olvashatjuk Simai Kristóf munkássága ismertetése során: a *Mesterséges ravaszsgát* „néhány esztendővel jádzották volt már ez előtt az Enyedi Reform. Kollégyiomban, Gyöngyösön, Baján, Kalotsán, 's Nagy-Károlyban; 1785-ben, mind a' Pesti, mind a' Budai közönséges játék-néző helyeken; 1789-ben pedig a' Pesti pap-nevelő Házban is (Seminarium).” Ezen az előadáson üdvözölte Dayka Wartensleben Vilmost (1734–1798), aki porosz grófi családból származott, s hadi érdemei elismeréseként nyert 1791-ben honfiúsítást.⁵

Dayka Gábor ebben az időben a pesti központi szemináriumban tanult, s már ekkor kapcsolatokat keresett az irodalmi élet vezető személyiségeivel, művei jelentek meg.⁶ Szóban forgó alkalmi költeménye a *Magyar Mercurius* 1789. Böjt-elő [február] 25-i, 15. számában látott napvilágot a 122–123. lapokon. (A hírlap ezen évfolyama a magyar sajtóbibliográfia⁷ szerint csak a Ráday Gyűjteményben található meg.)

Háladatos Versek, a' Méltos. Gen. F. M. L. Gróf Wartensleben Úrnak,
midőn a' TT. Pesti Nevendék-Papságtól jádztottatott Magyar Vég-játék' nézésére
meg-jelenni méltóztatott.

Kedvesbb ajándék már nem adathatott
Nékünk az Égből, halhatatlan Vitéz!
Mint, hogy – Magyar játékot üzven –
Meg-jelenél kegyesen közöttünk.
Láthattad, a' melly víg öröm el-telé
Egészen artzánk', merre körös körül
Állván, be-léptedet követtük
Mind helyedig nevető szemekkel.
Ó hát ha szívünk' rejteke látható
Lett volna! – gyakran fel-fel-emelkedő
Mellyünkben olvassd érzésink'
Mellyeket itt le-nem-írhat a' száj --
Jádtzó helyünknek Díszel! mivel lehet
Hálálni vissza meg-jelenésedet?
A' vett ditsősséget miképpen
Fogja tserélni-fel a' Nevendék? –

¹ WALDAPFEL József: *Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből 1780–1830*. Bp. 1935., 49., 64.

² WALDAPFEL J.: *i. m.* 41.

³ SZABÓ Miklós: *Kispapok és a magyar irodalom*. Bp. 1936. 32.

⁴ Újabban kiadta: ALSZEGHY Zsolt: *Magyar drámai emlékek a középkortól Bessenyeiig*, Bp. 1914. 351–396. Jegyzeteiben szól a kiadásról és az előadásokról, az 1789-es farsangi bemutatóról azonban nem tud (482.). VARGA Imre, Szabó Miklós könyvére hivatkozva, említést tesz erről is (*Pálos iskoladrámák, királyi tanintézmények, katolikus papneveldek színjátékai*. Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század 3., kiad. VARGA Imre, Bp. 1990. 569.).

⁵ NAGY Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzedeki táblákkal*. Bp. 1857–1865.; hasonmás: 1987. XII. 69.

⁶ Vö. minderről KABDEBŐ Lóránt: *Dayka Gábor költői pályája*. Miskolc 1968. 6–17.

⁷ *Magyar sajtóbibliográfia 1705–1849. I/1*. Szerk. V. BUSA Margit. Bp. 1986. 165.

Tekéntetedtől újra fel-ébredett
 Kedvünk, Hazánknak nyelvít elébb-viszi,
 'S látván Magyar-Múzsák' betség, már
 Többekre is törekedni készül.
 Majd, hogyha Pópénk lészen, ha Sekszperünk
 Egygyszer tanuló-Pap-Magyarink között,
 Reád fog-emlékezni, 's verset
 Majd egyedül Te neked köszönni. –
 U. D. G.

II.

A *Hadi és Más Nevezetes Történetek* 1790 körüli évfolyamaiban nagy számmal találhatóak a kor pezsgő szellemi életét bemutató írások. Ezek között is különös figyelmet érdemel a magyar nyelvű pszichológiai mű írására felhívó pályatétel eredményhirdetéséről szóló tudósítás. A *Hadi és Más Nevezetes Történetek* szerkesztői 1789 januárjában felhívást tettek közzé magyar nyelven írandó, pszichológiai tárgyú munkák készítésére. Bécsben, 1791. január 22-én délután öt órai kezdettel tartották a díjkiosztó ünnepséget, ahol Báróczi Sándor üdvözlő beszédét követően az első helyezett Bárány Péter (1763–1829), Széchényi Ferenc titkára is köszönő szavakat mondott. Az esemény maga és az arról beszámoló tudósítás jól ismert a szakirodalomban,⁸ de Bárány Péter beszédéről érdemben kevés szó esett,⁹ s új kiadása máig nincsen. A tudósítás első felét, az események leírását és Báróczi beszédét Váczy János közölte Kazinczy Helmecczy Mihálynak írott, 1813. december 16-i levele jegyzetében, a Bárányéra azonban ott nem volt szükség.¹⁰ Pedig e beszéd rendkívül fontos dokumentuma a kantiánus filozófiai tájékozódás hazai történetének, akárcsak Bárány pályaműve: ezek alapján, mint arra Gyárfás Ágnes is rámutatott, mindenképpen korábbra kell helyeznünk a hazai Kant-recepció kezdeteit, mint ahogy azt a szakirodalom eddig tartotta.¹¹ Az időbeli elsőség mellett a gondolati plaszticitás is emeli a szöveg jelentőségét: ilyen pontosan és egyértelműen a századfordulón senki nem mutatta fel a kanti filozófiai fordulat lényegét.

Bárány Péter beszéde a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* 1791. január 25-i számában, a IV. 89–95. lapokon olvasható tudósításban található, pontosan a 92–95. lapokon.¹² Közlésünk ezúttal is betűhív, mindössze néhány sajtóhibát javítottunk, ezeket egyenként regisztráljuk (félkövér szedéssel jelölve az eltéréseket).

⁸ L. a sajtótörténetből KÓKAY György monográfiáját: *A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei 1780–1795*. Bp. 1970. 351–352., valamint a Bárány Péter elveszettnek hiitt pályaművét kéziratból kiadó GYÁRFÁS Ágnes kísérőtanulmányát: *Az első magyar bölcséleti mű és története*. Bp. 1990. főleg 187–189.

⁹ GYÁRFÁS Á.: *i. m.* 189.

¹⁰ KazLev. XI. 509–511. A levélben Kazinczy e tudósítás előkeresését kérte Helmecczytől Báróczi életrajza megírásához. Váczy a vonatkozó szövegrész közlését ezzel zárja: „Erre következik aztán Bárány Péter felelete a 92–95. lapokon”. (511.)

¹¹ Vö. HORKAY László: *Kant első magyar követői*. In: *Irodalom és felvilágosodás*. Szerk. SZAUDER József és TARNAI Andor. Bp. 1974. 201–228.; GYÁRFÁS Á.: *i. m.* 195–202.

¹² GYÁRFÁS Ágnes megadja ugyan a beszédek pontos helyét, másutt azonban átveszi Szinyei adatát is, s azt állítja erre nézve, hogy a szöveg fellelhetetlen (*i. m.* 188., ill. 247.). Szinyei a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* mellékleteként említi, de nem mondja, hogy az fellelhetetlen. Valójában nem két szövegről van szó, hanem egyről, s az nem a lap mellékleteként jelent meg, hanem a lapban.

A' Fő-Strázsamester Úr' Beszédét, Bárány Péter Úrnak következő Beszéde váltotta fel:

Túdós Hazafiak!

A' magyar Lélektudomány[n]ak¹ ki-munkálását a' honnyai szeretet tudtomra-is, több tudós Hazafiaknak tehetségére mérte, kiket én, elméjeknek mind mélységére, mind elevenségére² mind pedig a' józanabb Böltselkedésben való tágasbb tudományokra nézve, nálamnál előbb-valóknak vallok. – Hogy az érdem az én munkámra esett, azt nem annyira foghatóságomnak, mint egy-átaljában *Kantnak*, e' jelenlévő Világ, leg első Böltselkedőjének köszönöm. – Ezen bölts, 's a' Böltselkedésnek mind ekkoráig habozó tengerében meg-öszült Férjfiúnak³ köszönheti a' Világ hogy ezentúl meg szűnnek a' Böltselkedésben azon alaptalan (fundamentom nélkül való) tudós tsatázások, mellyek miatt gyakran egy tudós felekezet a' másik ellen felindulván, nyughatatlanul békételenkedő gyűlölségbe merültt; holott egyes erővel jobban segíthettek volna ezen egymástól el-szakadozott tudós Tagok a' Böltselkedésnek elő-menetelén. – Ő szakasztá-meg azon okoskodó Rendet, melly szerént, a' leg-régibb⁴ Böltselkedőktől fogva egész' az újabb Böltselkedőkig, egyik jobb sistémát talált-fel a' Böltselkedésben a' másiknál, 's éppen mikor gondolá a' Világ, hogy *Kartésznak* sistémája leg-jobb lenne akkor támada-fel – *Leibnitz*, 's a' vélt leg-jobb[b]nál⁵ jobb sistémát hozott-fel. Így váltá-fel a' Materialismust a' Dualismus, ezt az Idealismus 's a' t. – Első tékénetre tetszett minden sistéma a' világnak, rész szerént, hogy új volt, részszerént pedig, mert nálánál még jobb nem vala. De a' józan ész felekezetlen vizsgálóra vévén a' dolgot, éllel-ellenkező fel-tételeket talált benne, 's mind addig nyughatatlanzkodott, méglen más valami sistémára nem akadt, melly néha még az előbbinél-is hibásabb vala. – Ennek, úgy tartom, nem volt egyéb oka, hanem hogy az emberi elme, ki-lépvén önnön határjából, a' Természetnek setét titkaiba avatkozott, mellyekben elégtelen lévén néki önnön világa, kéntelen volt ide 's tova kapkodni, 's midőn vélné, hogy el-fogta az Igazat, Igaztalanra talált. – *Kantig* egy Böltselkedőnek se jutott eszébe, hogy az emberi elmének határját voltta képpen ki-nyomozta volna, holott azt gyakran ki-ki szó közben-is el-találja. Ez tudn[ii]l⁶ nem áll egyébben, hanem, hogy a' lönyöknek (ens) valósága titok, pedig ki-tanulhatatlan titok az emberi elmére nézve. – Meg-szűnnek tehát *Kantnak* sistémájával a' Böltselkedésben való versengések, 's vissza-vonások. – De nagy haszon-is háramlik belőle az emberi Társaságra nézve. Mert el-vonván az emberi elmét a' Természetnek által nem látandó titkaitól, azt azoknak tekéletesítésében foglalatoskodtattja, a' mik érző eszközeink alá esnek. – Valamint tehát ártalmassak voltak az előbbeni sistémák, azért, mert olyanokban foglalatoskodtatták az emberi elmét, mellyeket ki-tanulni nem lehet, el-mellőzték pedig azokat, a' miket az emberi elme eléggé ki-tanulhatván, üdővel nagyobb tekéletességre hozhatott volna: úgy hasznos *Kant*' sistémája, azért, mert e' szerént az emberi elme el-mellőzi az olyan dolgokat, a' miket ki-tanulni nem lehet, tsak egyedül azokban fogla[la]toskodik⁷, a' miket ki-tanulhat, 's tekéletességre hozhat. – Ezen érdemit látván Lélektudományomnak jeles Itélő Bírái, nékem itélték jutalmát, mellyet egy Magyar Hazánk' boldogsága után munkássan törekedő Hazafi – vagyonnjából reá szántt. Ezen tselekedetével nyomban követte a' Görögök', Rómaiak', 's e' mái fénylőbb Nemzeteknek példáját, kikenél akkor virágoztak leg-inkább minden rendű Tudományok⁸, 's Mesterségek, midőn a' Metzésások azoknak töveit leg-inkább öntözték. – Akaratom ellen-is meg kell vallanom, hogy vigabb óram éltemben nem volt ennél, azért egyedül, hogy én itéltettem Hazámban leg-elsőbbben-is arra méltónak lenni, hogy a' tudós Hazafiak (el-pirúlva mondom) érdemetlen nyomdokomat sikeresbb igyekezettel követvén, Lakó-társainknak, 's az egész Hazának boldogságát kettőzött erővel munkállják. – Ezen szándékkal fogadom tehát el a' ki-tett jutalmat-is; pedig olyan

túdós Barátimnak örökké fennmaradando igyekezetek szerént, kik édes Anyanyelvünknek az úgy nevezett *Hadi Történetek*¹ írásával való hasznos fényesítésére nem tsak éjjeleket nappalokat szentelték fel, hanem önnön szükségekkel nem gondolván (szabad légyen azt nékem egyszer háladó képpen ki-mondanom, a' mit ezen érdemes két Hazafi örömet titokban tart) kevés vagyonnjaikat, 's úgy szólván véres verejtéjeknek⁹ árát az olyan Úgyefogyott magyar Ifjajknak tanítására áldozzák, kiket vagy a' réz-metszésre, vagy más ékes Tudományokra hajlandóknak esmérnek; 's annak kezéből fogadom azt el kinek szive Hazája' boldogsága felett tiszta magyar vérrel meg-telvén, az ilyen örvendetes lépésekr[e]¹⁰ könyvez; ki a' Magyar Tudományosságban meg-öszülvén, annak üzésére több Hazámfiainak¹¹, nékem-is példás vezérlóm vala. – Valóban hogy szomjú Hazám óhajtott boldogságához juthasson, nem kívánok néki jobb Hazafiakat *Bárótzinál*, *Görögnél*, *Kerekesnél*, – Kiknek szívességébe, 's több tudós Hazámfiainak barátságába magamat ajánlom.

Ezen Beszédet két újjonnan dolgozott, 's hozzánk a' meg vizsgáltság végett már fel is küldött Magyar Grammatikának szemléléséből származott örvendezés; egy jó Magyar Szótárnak készülhetéséről való tanátskozás; 's egy kis oszonna követte, (melly a' büti naphoz is volt alkalmaztatva, a' vallás' külömbségére nézve.) – Nem a' tsupa szokás; hanem a' buzgó hazafiúi örömmek ereje okozta, hogy poharakat emellyen a' kis Gyülekezet, a' két Magyar Hazáért, annak boldogsága' fő eszközeinek jó Királyunk, 's Nádor-Ispányunknak virágzó életékért; Magyar Mecenássainkért; 's Nemzetünk' javára dolgozó minden Hazafi Társainkért. – 9 órakor lett vége ezen örvendetes kis Gyülésnek; mely kitsin kezdetet hogy idővel nagy vég követ-hessen, szívünkéből óhajtuk.

Emendálások:

1. Lélektudományak
2. elevenségere
3. Ferjfiúnak
4. leg-regibb
5. leg-jobbnál
6. tudnüllik
7. foglatoskodik
8. Tudományok
9. verejtéjeknek
10. lépésekre
11. Hazámfiainak

DEBRECZENI ATTILA

Mátyási József cenzúrázott sorai. A Kecskeméti Református Könyvtárban Mátyási József két verseskötetének (*Semminél több valami*¹ (A 1206/1), *Verseinek folytatása*² (A 1206/2)) példányaiba utólag be van kötve pár lap, amin a cenzúra által kitorölt részek olvashatók. A köteteket 1837 júniusában ajándékozta az akkori Kecskeméti Református Líceumnak a szerző, amit Szabó Sándor, a liceum rektora jegyzett be a *Semminél több valami* elejére:

„Ezen példányával munkájának, mely a beleiktatott pótlékok és jegyzékek által az autographummal mindenben egyenlővé tétetett, 1837-i júniusban ajándékozta meg a 73 éves tisztes szerző a Kecskeméti Reform. Lyceum könyvtárát.”

¹ MÁTYÁSI József: *Semminél több valami*. Pozsony, 1794.

² MÁTYÁSI József: *Verseinek folytatása*. Vác, 1798.